

ТКАЧУК

Ірина Ярославівна
Tkachuk.Iryna.IT@gmail.com

УДК [330.83:336:061.2] (477)

к.е.н., доцент, Університет
банківської справи

ДЕМОКРАТИЧНІ ІННОВАЦІЇ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

DEMOCRATIC INNOVATION IN INDEPENDENT UKRAINE

TKACHUK Iryna Yaroslavivna – PhD in Economics, Associate Professor, University of Banking

У статті висвітлено зміст концепту «інновації», виділено в його межах поняття «демократичні інновації». Висвітлено причини виникнення демократичних інновацій та їх роль у залученні громадян до процесу прийняття державних рішень. Розглянуто основні види демократичних інновацій в світі. Визначено найважливіші демократичні інновації, що було запроваджено в незалежній Україні, розкрито передумови їх появи та нормативно-правове регламентування. Припущено, що запровадження демократичних інновацій може суттєво впливати на методологію дослідження фінансів громадянського суспільства.

* * *

В статье освещено сущность концепта «инновации», выделено в его пределах понятие «демократические инновации». Освещены причины возникновения демократических инноваций и их роль в привлечении граждан к процессу принятия государственных решений. Рассмотрены основные виды демократических инноваций в мире. Определены важнейшие демократические инновации в независимой Украине, раскрыты предпосылки их появления и нормативно-правовое регламентирование. Предположены, что введение демократических инноваций может существенно влиять на методологию исследования финансов гражданского общества.

* * *

The existing of developed civil society is impossible without democracy and the constitutional state. Therefore, democratic innovations are inherent for it. Democratic innovations significantly change the conditions of functioning of the institutions of the civil society and affect the methodology of the study of civil society finances. Thus, it is important to explore democratic innovations, identify their essence and points of "touch" with civil society. This will allow to understand their impact not only on the activities of civil society institutions, but perspectively on the methodology of investigation of the finances of the civil society.

The purpose of the article is to expose the content of democratic innovation in Ukraine in the context of civil society finance research. The article describes the content of the concept of "innovation", highlighted within its concept the concept of "democratic innovation". It is noted that democratic innovation is a new practice and significantly contributes to the involvement of citizens in the decision-making process.

The list of the most significant democratic innovations introduced in independent Ukraine is offered. These included a referendum, an association of co-owners of apartment buildings; e-government system; participation budget; public hearings; endowments; crowdfunding; public-private partnership; creation of foreign funds; introduction of inclusive elements of public administration; social networks, social media groups etc. The reasons and prerequisites for their occurrence (introduction) are described and the legal regulation of their existence is considered. The assumption about the prospect of further study of the impact of democratic innovation on changing the methodology of the civil society finance research is made.

Ключові слова: інновації, демократичні інновації, громадянське суспільство, фінанси громадянського суспільства

Ключевые слова: инновации, демократические инновации, гражданское общество, финансы гражданского общества

Keywords: innovation, democratic innovation, civil society, civil society finances

ВСТУП

Інститути громадянського суспільства (далі – ІГС), функціонуючи у мінливому середовищі, вбирають особливості суспільства, до якого належать та відображають всі зміни, що в ньому відбуваються: від демографічних до організаційних. Як і будь-яке явище, що є на стільки чутливим до змін, ІГС рефлексують на інновації.

Оскільки розвинене громадянське суспільство (далі – ГС) є неможливим без демократії та правової дер-

жави, йому притаманні саме демократичні інновації, які суттєво змінюють умови функціонування інститутів ГС та впливають на методологію дослідження фінансів ГС. Саме тому важливо дослідити демократичні інновації, визначити їх суть та точки «дотику» з ГС, щоб зрозуміти їх вплив не лише на діяльність ІГС, але й на методологію дослідження фінансів ГС.

Дослідження інновацій є популярним серед українських та іноземних науковців, в тому числі серед дослідників фінансів. Вагомий внесок у дослідження ін-

новацій як явище здійснили такі відомі у світі науковці як Г. Байокі, Т. Брайян, Е. Гануза, М. Додгсон, П. Друкер, П. Квінтас, Д. Мессі, Д. Уїлд, Е. Ульвік, Й.-А. Шумпетер та ін. Певний внесок у розвиток теорії інновацій внесли і вітчизняні вчені, а саме: Ю. Буковецька, О. Лапко, Т. Скрипко, Л. Федуловата ін. Також деякі науковці досліджували проблематику демократичних інновацій (Б. Гайсель, С. Елстаб, О. Ескобар, Г. Сміт та ін.). Однак варто зауважити, що досі вони не досліджувалися у зв'язках із функціонування ІГС та дослідженням фінансів ГС.

МЕТА РОБОТИ

Метою статті є розкрити зміст демократичних інновацій в Україні у контексті дослідження фінансів громадянського суспільства.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети було використано низку методів наукового дослідження, а саме: аналіз (для виявлення особливостей правового регламентування запровадження різних демократичних інновацій в Україні та при дослідженні наукових підходів до трактування категорії «демократична інновація»); графічний (для наочного відображення поділу підходів до трактування категорії «інновація»); індукція та дедукція (при формуванні висновків).

РЕЗУЛЬТАТИ

Дослідження концепту демократичних інновацій в контексті організації та функціонування фінансів ГС вимагає розгляду можливих підходів до трактування понять «інновації» та «демократичні інновації».

Вперше використав поняття «інновація» Й.А. Шум-

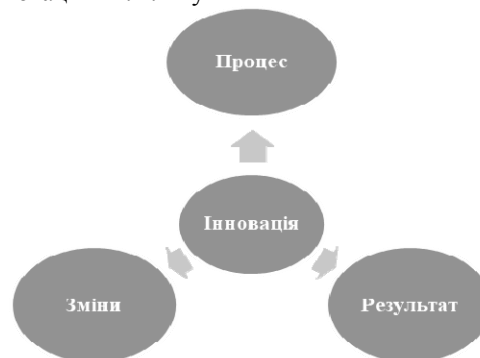

Рис. 1. Поділ підходів до трактування суті інновацій [6]

Зауважимо, що частіше науковцями ведеться дискурс стосовно суті, цілей, класифікації цілей. Значно рідше досліджуються причини виникнення інновацій. У цьому контексті цікавим є підхід до пояснення причин виникнення інновацій, запропонований Ю. Буковецькою. Так, на думку науковиці, причини інновацій можуть бути як зі сторони попиту (застарілість попередніх технологій, продуктів; ресурсна обмеженість товарів за застарілою технологією (до прикладу, енергетична криза); наслідування «передових» за потребами), так і зі сторони пропозиції (ресурси, вивільнені в результаті надвиробництва; розвиток і досягнення науки; імпорт технологій та технічних знань), а отримання конкурентних переваг можливе тільки за умов постійного вдосконалення [8, с. 34]. Таке розуміння причин інновацій, яке автором було використане до виробничої сфери, є можливим у своєму зас-

петером, який відділив його від поняття «винахід». Він зазначав, що інновація є можливою без будь-чого, що ми можемо ідентифікувати як винахід, водночас винахід зовсім необов'язково спричиняє інновацію [5]. Після Й. Шумпетера було здійснено величезну кількість спроб трактувати поняття «інновація».

Сучасна наука демонструє надзвичайну різноманітність підходів до трактування суті і цілей інновацій. Зважаючи на велику кількість підходів до трактування самої суті поняття «інновація», існує також і значна кількість наукових підходів, що здійснюють спробу інтерпретувати ці підходи.

Найбільш загально інновації поділяють на дві великі групи: інновації продукту та інновації процесу. Інновації продукту являють собою акт залучення чогось нового на ринок, що покращує асортимент та якість продукції; інновації процесу – це новий спосіб виготовлення чи доставки товарів та послуг.

О. Лапко підходить до пояснення змісту інновацій поділив на дві великі групи. Перша група трактує інновації як статичне явище. Відповідно, інновації розглядаються як кінцевий результат інноваційної діяльності. Друга – як динамічний процес - інновація розуміється як процес упровадження нововведень, в якому винахід або ідея набувають нового економічного змісту [10].

Водночас на сьогодні існує підхід до інтерпретації розуміння інновацій, який всі інновації поділяються на 3 групи відповідно того, на чому акцентується увага, а саме на: процесі здійснення інновацій, результаті інновацій та змінах, до яких інновації призводять (рис. 1) [6].

тосунку і до сфери ГС, для якого теж характерним є існування конкурентного середовища. Таким чином, нещодавно серед видів інновацій виділилися ще один їх підвид, а саме демократичні інновації, які заслуговують на окрему увагу науковців.

Демократичні інновації є новим концептом, який дуже обмежено використовувався науковцями до 2000, а справжнього поширення набув тільки після 2010 [2]. Перше визначення поняття «демократичні інновації», яке набуло широкого поширення було надано Г. Смітом. Відповідно, демократичні інновації – «інституції, спеціально розроблених для посилення та поглиблення участі громадян у процесі прийняття політичних рішень» [7].

Б. Гейсель стверджує, що демократичні інновації є «новою практикою, свідомо та цілеспрямовано впровадженою для покращення якості демократичного

врядування у будь-якій конкретній державі, незалежно від того, чи вже була вона випробувана в іншій державі». Крім того, науковиця зазначає, що демократичні інновації «залучають громадян до процесу прийняття рішень» [3].

Демократичні інновації є на стільки новим явищем, що досі немає жодної загальноприйнятої чи навіть прийнятої їх класифікації. Розглянемо підходи до їх класифікування, що розроблені найбільш авторитетними, на нашу думку, науковцями.

А. Мішель стверджує, що всі демократичні інновації можна поділити на два типи, перший спрямований на результат і гарантує, що рішення будуть прийняті серйозно, другий – фокусується на самому процесі прийняття рішення, тож, формування рішення є важливішим за результат. Об'єднуючи ці два типи демократичних інновацій, дослідник здійснює групування всіх демократичних інновацій на 4 типи: референдуми, спільне вироблення політики, консультативні опитування та дорадчі форуми [4]. Варто зауважити, що такий підхід є доволі «грубим», оскільки між цими видами демократичних інновацій немає чітко визначених меж. До прикладу, консультативні опитування та дорадчі форуми можна віднести до спільного вироблення політики.

Г. Сміт у своїй книзі «Демократичні інновації: розробка інститутів для участі громадян» подає типологію демократичних інновацій, що включає такі їх види як народні збори, міні-пабліки, бюджети участі, пряме (обов'язкові референдуми), електронна демократія [7]. Такий поділ демократичних інновацій є доволі чітким та ясним, проте, як зауважують С. Елстаб та О. Ескобар, на основі власного дослідження публікацій, що присвячені демократичним інноваціям, він не є надто поширеним [2]. Їх кропіткий аналіз демонструє згадування у наукових публікаціях тих чи інших видів демократичних інновацій. Так, за результатами дослідження, найбільш згадуваними у наукових публікаціях є «бюджет участі» (60 %), «референдум» та «ініціативи громадян» згадувалися теж часто – у 43 % публікацій, так само, як і «журі громадян» – 41 %. Натомість такі види демократичних інновацій як «збори громадян», «міні-пабліки» та «секції громадян» значно рідше (17 %, 19 %, 19 % відповідно) [2].

Б. Гейсель всі демократичні інновації поділяє на три великі групи [3]:

1. Пряма демократія. Громадяни, представники суспільства беруть безпосередню участь у вирішенні важливих державних справ, навіть приймають певні рішення, висловлюючи свою волю шляхом голосування.

2. Спільне та мережеве управління. Політичні представники діляться своїми можливостями щодо прийняття рішень з іншими політичними акторами (громадяни, громадянське суспільство або бізнес-групи). Прикладами такого управління є бюджети участі, де громадяни мають можливість висловити своє бачення стосовно організації місцевих фінансів [3]. В Україні ця група представлена бюджетами участі в окремих містах, де кожен охочий, що має право голосу, може підтримати певний проект, поданий громадянами, представниками громадянського суспільства тощо, а також спільними громадянськими радами при органах виконавчої влади.

3. Консультативно-дискусивні процедури («міні-пабліки»). Являють собою процедури, в яких публічні питання обговорюються серед простих громадян для надання порад політичним представникам. Вони можуть мати різноманітні форми, серед яких найбільш поширеними є громадські слухання, а також інші події, що дозволяють обмінюватися інформацією. Метою таких заходів може бути виявлення колективних цілей, розробка альтернативних варіантів досягнення спільних цілей, вирішення конфліктів, обговорення компромісних рішень тощо [3].

Демократія є настільки популярною у розвиненому світі формою правління, що кількість способів та видів залучення громадян до процесу прийняття рішень зростає чи не кожного дня. Тому серед науковців стає популярним не класифікувати демократичні інновації, а надавати їх перелік, як це зробили Г. Байоккі та Е. Гануза. Науковці зазначають, що демократичні інновації покривають широкий спектр різноманітних інструментів, серед яких виділяють бюджети участі, журі громадян, дорадчі опитування, референдуми, міські збори, Інтернет-форуми громадян, електронна демократія, публічні бесіди, навчальні гуртки, розробка політики спільної роботи, альтернативні вирішення суперечок тощо [1, с. 39]. Вважаємо, що такий підхід не є у повному розумінні коректним, оскільки за своєю природою різні види демократичних інновацій суттєво різняться. Проте в умовах, про які говорилося раніше (швидке зростання кількості використовуваних у світі видів демократичних інновацій, що пов'язано із популярністю ідей та переосмисленням суті демократії), він є доволі прийнятним.

Для України, яка у історичному ракурсі лиш недавно стала незалежною та демократичною державою, швидке зростання видів інструментів (як їх називають Г. Байоккі та Е. Гануза) демократичних інновацій також є притаманним.

Починаючи з 1991 р., коли 1 грудня вперше було застосовано таку демократичну інновацію, як референдум (референдум про Незалежність), в Україні було запроваджено велику кількість демократичних інновацій, які покривають фактично весь спектр демократичних інновацій, що існує в інших країнах. Проте ступені їх запровадження, дієвості, використання та наукової розробки можуть суттєво різнитися.

Вважаємо, що найбільш вагомими демократичними інноваціями в українській практиці є: ОСББ; система електронного врядування; бюджет участі; громадські слухання; ендавменти; краудфандинг; державно-приватне партнерство; створення іноземних фондів (Active citizens from British council; National Democratic Institute; USAID; Hans Seidel); впровадження інклюзивних елементів управління суспільством; соціальні мережі, групи в соціальних мережах тощо. Цей перелік не претендує на вичерпність, адже кількість демократичних інновацій неспинно зростає. До того ж, зауважимо, що перелік містить демократичні інновації як вищого рівня, так і їх підвиди.

Впровадження кожної демократичної інновації мало свої наслідки як загалом для суспільства та держави, так і для ГС зокрема, в тому числі це стосується і фінансів ГС. Хронологія їх впровадження, та відображення існування в законодавстві відображено у табл. 1.

Причини/передумови запровадження найвагоміших в Україні демократичних інновацій

[складено автором]

Демократична інновація	Причина/передумови існування	Закріплення в НПА
Референдуми	Одна з основ демократії	<i>Сучасне регламентування:</i> Конституція України [9, ст. 38]
Створення іноземних фондів, Active citizens from British council, Hanss Seidel, тощо	Глобалізація, розвиток демократії в світі, вимога часу	Право на співпрацю та отримання фінансування НУО від цих фондів надається спеціальними НПА, що регулюють діяльність цих організацій. Винятком є політичні партії, яким заборонено отримувати фінансування від іноземних донорів.
Громадські слухання	Демократизація	ЗУ «Про місцеве самоврядування» [16, ст. 13]
ОСББ	Необхідність активізації процесу залучення населення до самоорганізації та створення дієвого власника житла, забезпечення схоронності житлового фонду	ЗУ «Про Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків» [17]
Ендавменти	Глобалізація	<i>Первинне запровадження:</i> ЗУ «Про податок з доходів фізичних осіб» [18, ст.9] <i>Сучасне регламентування:</i> Податковий кодекс України [11, ст. 170.7.5] ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [12, ст. 5]
Соціальні мережі, групи в соціальних мережах	Розвиток сучасних технологій	Не регламентовано законодавством
Краудфандинг	Розвиток сучасних технологій, глобалізація	Відсутність належного законодавчого регламентування
Електронні звернення	Глобалізація, вимога часу	<i>Первинне запровадження:</i> «Про внесення змін до ЗУ «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» [14] <i>Сучасне регламентування:</i> ЗУ «Про звернення громадян», ст. 5 [15, ст. 5]
Електронні петиції	Глобалізація, вимога часу	Указ Президента України «Про Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України» [20]; ЗУ «Про звернення громадян» [15]
Бюджет участі	Децентралізація, демократизація, глобалізація	«Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації»: Розпорядження КМУ [21]
Державне фінансування політичних партій	Вимога міжнародних інституцій (Група держав проти корупції, Венеціанська комісія, Організація економічного співробітництва та розвитку, ОБСЄ, Бюро демократичних інститутів та прав людини та Міжнародний фонд виборчих систем)	ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидію політичній корупції» [13]; ЗУ «Про політичні партії в Україні» [19]
Електронна демократія	Глобалізація, вимоги міжнародних організацій	«Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації»: Розпорядження КМУ [21]

ВИСНОВКИ

Демократичні інновації є відносно новим концептом, який набирає популярності в Україні й світі. Демократичні інновації були створені для посилення участі громадян у процесі прийняття рішень, а отже, є такими, що суттєво сприяють розвитку демократії.

Найбільш вагомими серед впроваджених в українську практику демократичних інновацій є референдум; ОСББ; система електронного врядування; бюджет участі; громадські слухання; ендавменти; краудфандинг; державно-приватне партнерство; створення іноземних фондів; впровадження інклюзивних елементів управління суспільством; соціальні мережі, групи в соціальних мережах тощо.

Кожна із зазначених демократичних інновацій мала специфічні причини виникнення, проте характеризується і суттєвими наслідками запровадження, які стосуються в тому числі і ГС України, його фінансів загалом та методології дослідження фінансів ГС зокрема. Зважаючи на це перспективним вважаємо подальше дослідження впливу демократичних інновацій на зміну методології дослідження фінансів ГС.

Список використаних джерел

1. Baiocchi G., Ganuza E. *Popular democracy: The paradox of participation*, Stanford, CA.: Stanford University Press, 2017.
2. Elstob S., Escobar O. *A Typology of Democratic Innovations. Paper for the Political Studies Association's*

Annual Conference, 10th-12th April 2017, Glasgow, 2017. URL: <https://www.psa.ac.uk/sites/default/files/conference/papers/2017/A%20Typology%20of%20Democratic%20Innovations%20-%20Elstub%20and%20Escobar%202017.pdf>

3. Geissel B. On the evolution of Democratic Innovations. Prepared for delivery at the 21st World Congress of Political Science, Santiago, July 12 to 16, 2009. URL: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_150.pdf

4. Michels, A. Innovations in democratic governance-How does citizen participation contribute to a better democracy? International Review of Administrative Sciences. DOI: 10.1177/0020852311399851.

5. Schumpeter J.A. Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process. New York: McGraw-Hill, 1939.

6. Siauliai A. The Essence of the Concept of "Innovation" as an Economic Category. Economic Systems Management: Electronic Scientific Journal. 2013. URL: [Http://Www.Uecs.Ru](http://Www.Uecs.Ru)

7. Smith G. Democratic innovations: Designing institutions for citizen participation, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

8. Буковецька Ю.І. Сучасні підходи до визначення сутності та класифікації інновацій. Економічний аналіз. 2014. Том 17. № 1. С. 32-37.

9. Конституція України: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

10. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання. К., 1999. 254 с.

11. Податковий кодекс України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

12. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19>

14. Про внесення змін до Закону України "Про звернення громадян" щодо електронного звернення та електронної петиції: ЗУ. Документ 577-VIII від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19>

15. Про звернення громадян: Закон України. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%>

16. Про місцеве самоврядування: ЗУ Документ 280/97-ВР від 11.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

17. Про Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків: Закон України. Документ 2866-III. Редакція від 19.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>

18. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України. Документ 889-IV від 22.05.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-15/ed20030522>

19. Про політичні партії в Україні: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>

20. Про порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України: Указ Президента країни. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523/2015>

21. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. №797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/ed20171108#n32>

References

1. Baiocchi G., Ganuza E. Popular democracy: The paradox of participation, Stanford, CA.: Stanford University Press, 2017.

2. Elstub S., Escobar O. A Typology of Democratic

Innovations. Paper for the Political Studies Association's Annual Conference, 10th-12th April 2017, Glasgow, 2017. URL: <https://www.psa.ac.uk/sites/default/files/conference/papers/2017/A%20Typology%20of%20Democratic%20Innovations%20-%20Elstub%20and%20Escobar%202017.pdf>

3. Geissel B. On the evolution of Democratic Innovations. Prepared for delivery at the 21st World Congress of Political Science, Santiago, July 12 to 16, 2009. URL: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_150.pdf

4. Michels, A. Innovations in democratic governance-How does citizen participation contribute to a better democracy? International Review of Administrative Sciences. DOI: 10.1177/0020852311399851.

5. Schumpeter J.A. Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process. New York: McGraw-Hill, 1939.

6. Siauliai A. The Essence of the Concept of "Innovation" as an Economic Category. Economic Systems Management: Electronic Scientific Journal. 2013. URL: [Http://Www.Uecs.Ru](http://Www.Uecs.Ru)

7. Smith G. Democratic innovations: Designing institutions for citizen participation, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

8. Bukovetska Yu. The modern approaches for the defining of the nature and classification of innovations. Economic analysis. 2014. Vol. 1. pp. 32-37 [in Ukrainian].

9. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian]

10. Lapko O. Innovative activity in the system of state regulation. Kyiv, 1999. 254 p. [in Ukrainian].

11. Tax Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian]

12. Law of Ukraine on charitable activities and charitable organizations № 5073-VI. (2016, October 6). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17> [in Ukrainian]

13. Law of Ukraine On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Preventing and Combating Political Corruption № 731-VIII. (2015, October 8). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19> [in Ukrainian]

14. Law of Ukraine On amendments to the Law of Ukraine "On Citizens' Appeals" regarding e-petition and e-petition № 577-VIII (2015, July 2). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19> [in Ukrainian]

15. Law of Ukraine On the appeal of citizens № 393/96-BP (1996, October 2). URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian]

16. Law of Ukraine On local government № 280/97-BP (1997, June 21). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian]

17. Law of Ukraine on Unification of co-owners of apartment buildings № 2866-III (2001, November 29). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14> [in Ukrainian]

18. Law of Ukraine On the personal income tax № 889-IV (2003, June 22). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-15/ed20030522> [in Ukrainian]

19. Law of Ukraine on Political Parties in Ukraine № 2365-III. (2018, October 1). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> [in Ukrainian]

20. Presidential Decree On the procedure for consideration of an electronic petition addressed to the President of Ukraine № 523/2015 (2015, August 28). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523/2015> [in Ukrainian]

21. The order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the Concept of e-democracy development in Ukraine and the plan of measures for its implementation №797-p. (2017, November 8). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/ed20171108#n32> [in Ukrainian]